

ANDRZEJ SKRZYPEK
(Warszawa)

BADANIA NAUKOWE W INSTYTUTACH HISTORII AN ZSRR*

Informacja niniejsza ma na celu ogólne scharakteryzowanie badań naukowych prowadzonych w placówkach historycznych Akademii Nauk ZSRR. Są one obok szkół wyższych i instytutów historii partii jednym z trzech głównych pionów, w którym prowadzi się w Związku Radzieckim instytucjonalne badania nad dziejami narodów Kraju Rad. Każdy z tych pionów dysponuje własną siecią placówek i czasopism. Duży wpływ na produkcję historiograficzną, w szczególności dotyczącą problemów najnowszych, mają również badania tych placówek naukowych, które specjalizują się w zagadnieniach ekonomicznych, politycznych i społecznych, jak również tych, które uprawiają badania historyczne jako uzupełnienie badań literackich, filozoficznych etc. W przeglądzie naszym zajmiemy się jednakże tylko tymi placówkami Akademii Nauk, które prowadzą badania ogólnohistoryczne, jakkolwiek podział ten może się wydawać nieco sztuczny. Omawiając działalność placówek naukowych AN ZSRR należy mieć na uwadze jej specyficzną strukturę: placówki centralne (moskiewskie), oddziały w naukowo-badawczych centrach i republikańskie Akademie Nauk. Kierownictwo badaniami przy takiej strukturze wymaga dużych wysiłków koordynacyjnych.

Funkcje kierownicze i koordynacyjne w zakresie radzieckiej nauki historycznej, za wyjątkiem pionu partyjnego, spełnia Wydział Historii AN ZSRR. W skład jego wchodzi wszyscy członkowie rzeczywiści i członkowie korespondenci AN ZSRR. Jednostką wykonawczą jest Biuro Wydziału, w którym funkcję kierownika pełni P. N. Pospiełow¹ zaś jego zastępcami są B. G. Gafurow, D. M. Kukin, B. A. Rybakow, P. A. Zylin. W skład Biura wchodzi poza nimi: I. M. Majski, I. I. Minc, S. D. Skazkin, S. L. Tichwiński, P. W. Wołobujew, E. M. Zukow. Organem Wydziału jest miesięcznik „Woprosy Istorii”, czasopismo o znaczeniu ogólnohistorycznym.

Wydziałowi Historii podlegają problemowe Rady Naukowe, które zajmują się koordynacją badań w obrębie określonego tematu, bez względu na to przez jaką placówkę jest on podejmowany. Rady składają sprawozdania o stanie danej specjalności historycznej. Obecnie funkcjonuje 9 Rad — Prawidłowości Rozwoju Historycznego (przewodniczący — E. M. Zukow); Rewolucji Październikowej (I. I. Minc); Historii Budownictwa Socjalizmu i Komunizmu (I. M. Kim); Historii Polityki Zagranicznej (vacat); Historii Historiografii (M. W. Nieczkina); Orientalistyki (B. G. Gafurow); Słowianoznawstwa (F. D. Markow); Geografii i Kartografii Historycznej (L. G. Biezkrownyj) i Komisja Archiwistyczna (S. O. Szmidt).

Wydziałowi Historii podlega na terenie Moskwy 7 instytutów naukowo-badawczych, z których każdy zatrudnia 150—300 osób. Wiodącym merytorycznie po-

* Informacja powyższa przedstawia strukturę i stan osobowy instytutów w marcu 1973 r.

¹ W strukturze Akademii Nauk ZSRR obok dyrektora placówki występuje zawsze sekretarz naukowy (wydziału, instytutu), który czuwa nad realizacją planów badawczych oraz organizacyjną i sprawozdawczą stroną prac placówki.

zostaje Instytut Historii ZSRR kierowany przez P. W. Wołobujewa. Wewnętrznie Instytut dzieli się na poszczególne pracownie (sektory), które prowadzą badania nad różnymi problemami wchodzącymi w zakres historii narodów Związku Radzieckiego od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. Należy zwrócić przy tym uwagę na niejako podwójną funkcję Instytutu — jest on jednocześnie placówką zajmującą się całokształtem problematyki historycznej narodów ZSRR (w pojęciu federacji) i dziejami narodu rosyjskiego (w pojęciu republikańskim).

Głównymi kierunkami badawczymi są problemy związane z dziejami klasy robotniczej, Rewolucji Październikowej i wojny domowej oraz budownictwa socjalizmu. Należy zwrócić uwagę, że problemy te, przy uwzględnieniu specyfiki regionalnej, stanowią główne kierunki badawcze placówek republikańskich. W zakres prac badawczych Instytutu wchodzi również problemy polityki zagranicznej ZSRR, jakkolwiek istnieją specjalne placówki podległe Min. Spraw Zagranicznych zajmujące się także tymi problemami. Instytut Historii ZSRR wydaje dwumiesięcznik „Istorija SSSR”².

Wybrany zagadnieniem, a mianowicie historią wojskowości, zajmuje się kierowany przez P. A. Żyliną Instytut Historii Wojskowej. Placówka ta podlega jest organizacyjnie Min. Obrony, niemniej jednak patronat naukowy sprawuje nad nią Akademia Nauk. Zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań nad ogólną historią wojskowości, z tym że szczególny nacisk położony jest na problematykę dziejów wewnętrznych i historii wojny domowej 1918—22 oraz wojny ojczyźnianej 1941—45. W przygotowaniu znajduje się obecnie wielotomowa historia II wojny światowej. Organem Instytutu jest pismo „Wiestnik Wojennej Istorii”.

Badania ogólnodziejowe prowadzi Instytut Historii Powszechnej, którym kieruje E. M. Zukow. Tematyka prac wiąże się przede wszystkim z dziejami cywilizacji śródziemnomorskiej, jeżeli idzie o starożytność, i europejskiej w średniowieczu i czasach nowożytnych. Głównymi kierunkami badań pozostają: starożytność, postępowe ruchy społeczne w Europie, historia poszczególnych państw europejskich: W. Brytanii, Francji, Włoch i Niemiec. Instytut wydaje dwa dwumiesięczniki: „Wiestnik Driewniej Istorii” i „Nowaja i Nowiejsza Istorija”. Ten drugi publikuje artykuły poświęcone historii międzynarodowego ruchu robotniczego oraz polityce zagranicznej ZSRR.

Prace Instytutu Historii Powszechnej nie obejmują całości radzieckich badań nad zagadnieniami dziejów powszechnych, którą uzupełnia działalność dwóch placówek prowadzących badania w zakresie historyczno-literackim — Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki oraz Instytutu Orientalistyki. Pierwszy z nich kierowany przez D. F. Markowa zajmuje się praktycznie dziejami krajów demokracji ludowej (z wyjątkiem NRD) w rozumieniu historii narodowej i związków zachodzących pomiędzy ZSRR (Rosją) i poszczególnymi krajami. Pismem Instytutu jest dwumiesięcznik „Sowietskoje Słowianowiedienije”. Instytut jest szczególnie interesujący z polskiego punktu widzenia, ponieważ zajmuje się problemami kontaktów polsko-rosyjskich od czasów najdawniejszych do współczesności. Realizuje on m.in. wspólne polsko-radzieckie przedsięwzięcia wydawnicze, jak chociażby wydawnictwo materiałów do dziejów powstania styczniowego, wielotomowy zbiór *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich* i inne. Odpowiednikami Instytutu w Kijowie i Mińsku są pracownie dziejów krajów socjalistycznych w tamtejszych Instytutach Historii.

Instytut Orientalistyki kierowany przez B. G. Gafurowa pełni analogiczną rolę zajmując się badaniami nad historią krajów Azji i Afryki. Instytut wydaje

² Wymieniamy tylko czasopisma ściśle historyczne wydawane przez omawiane instytuty, pomijamy natomiast czasopisma wyższych jednostek (zwykle: Wiestnik... otdielienija...; Trudy... akademii), w których prace historyczne bywają również zamieszczane.

dwa pisma: „Azja i Afryka siegodaya” i „Narody Azji i Afriki”. Badania orientalistyczne prowadzone są też w instytutach orientalistyki republik azjatyckich.

Pozostałe dwie placówki Wydziału Historycznego to Instytut Archeologii kierowany przez B. A. Rybakowa i Instytut Etnografii im. N. N. Miklucho-Makłajaja kierowany przez J. B. Bromleja. Wydają one dwumiesięczniki „Sowietskaja Archieologija” i „Sowietskaja Etnografija”.

Poważny wkład do badań nad zagadnieniami najnowszej historii powszechnej wnoszą placówki Wydziału Ekonomii AN ZSRR. Koncentrują one swą działalność na badaniach kwestii politycznych, społecznych i gospodarczych, co nie oznacza, aby w ich pracach nie można było znaleźć opracowań dotyczących zagadnień historii najnowszej. Instytuty te to: Instytut Ekonomiki i Stosunków Międzynarodowych, Instytut Ekonomiki Światowego Systemu Socjalistycznego, Instytut Afryki, Instytut Ameryki Łacińskiej, Instytut USA i Instytut Dalekiego Wschodu. Każdy z nich dysponuje własnym czasopiśmie.

W ZSRR istnieje też wiele instytutów zajmujących się głównie historią regionalną. W pracy tych instytutów wiele uwagi poświęca się problemom okresu Rewolucji Październikowej i budownictwa socjalizmu, a także, jeżeli idzie o dzieje dawniejsze, etnogenezie, poszczególnych narodów. Ambicją wszystkich ośrodków, w wielu przypadkach już zrealizowaną, jest posiadanie syntetycznego opracowania własnych dziejów. Narzuca się przy tym spostrzeżenie, że dążenie do opracowań syntetyzujących jest w większości ośrodków naukowych znacznie silniejsze od badań analitycznych, służy temu w dużej mierze wysiłek całych kolektywów.

Placówki podejmujące badania nad historią regionalną — należy pamiętać, że w ZSRR oznaczać będzie to częstokroć dzieje całych państw i narodów — dzielą się na dwie grupy: pierwsza — instytuty znajdujące się w oddziałach Akademii Nauk ZSRR, druga — instytuty republikańskich Akademii Nauk.

Do pierwszej grupy należą: Oddział Instytutu Historii ZSRR w Leningradzie, podejmujący głównie problematykę rozwoju miasta i zajmujący się dziejami klasy robotniczej Petersburga; Instytut Historii, Filologii i Filozofii w Nowosybirsku (dyr. O. P. Okłannikow); Instytut Historii, Archeologii i Etnografii Narodów Dalekiego Wschodu we Władywostoku (dyr. A. E. Kruszanow); Instytut Historii, Języków i Literatury w Kazaniu zajmujący się historią Tatarii.

Największy republikański ośrodek badań historycznych stanowi Kijów. W tamtejszym Wydziale Nauk Społecznych zgrupowane są trzy placówki historyczne: Instytut Archeologii, Instytut Etnografii oraz Instytut Historii (kier. A. D. Skaba). Pierwszy z nich mający na swym koncie wiele znanych odkryć, zwłaszcza w zakresie kultury scytyjskiej, zajmuje się również problemami dziejów Ukrainy do XIV w. Instytut Historii kontynuuje je, mając na uwadze ciąg chronologiczny, do czasów najnowszych. Obok tematów ogólnych i wiodących, typowych tak dla całego kraju, jak i republik, na szczególną uwagę zasługują badania nad historią miast i wsi tudzież badania historiograficzne, szczególnie literatury dotyczącej dziejów Ukrainy. Historycy ukraińscy podejmują tematy, które interesują również badaczy polskich oraz dotyczą problemów historii Polski; znajduje to swój wyraz na łamach miesięcznika „Ukrainskij Istorycznyj Żurnał”. Historycy ukraińscy dużo uwagi poświęcają Czechosłowacji.

W obrębie Ukraińskiej Akademii Nauk działa również druga placówka podejmująca w swych badaniach problematykę historyczną, a mianowicie Instytut Nauk Społecznych we Lwowie kierowany przez M. M. Oleksiuka. Instytut ten zajmuje się głównie dziejami Ukrainy Zachodniej. Duży nacisk położony jest na okres dwudziestolecia międzywojennego, przy czym interesujące są badania dotyczące walki mniejszości ukraińskiej z faszyzmem w Polsce oraz konfliktów religijno-politycznych na tym terenie. Dwa, blisko współpracujące ze Lwowem ośrod-

ki — Równe (historia Wołnyia) i Użhorod (historia Ukrainy Zakarpaciej) instytutów akademickich nie posiadają. We Lwowie wydawane jest czasopismo „Ukraińskie Słowianoznawstwo”. Ukazuje się ono dwa razy w ciągu roku, a co drugi numer poświęcony jest problematyce historycznej.

W Mołdawskiej Akademii Nauk pracują dwie placówki historyczne: Instytut Historii (dyr. I. G. Budak), i Towarzystwo Ochrony Pomników Kultury Mołdawskiej SSR. Zainteresowanie ich skupia się na problemach dziejów średniowiecznego państwa mołdawskiego, historii rolnictwa oraz stosunkach radziecko-rumuńskich.

Duże zainteresowanie historyków polskich wzbudzają prace historyków mińskich. Działają tu dwie placówki — Instytut Historii Białoruskiej AN kierowany przez I. M. Ignatienkę i Instytut Historii Sztuki, Etnografii i Folkloru (dyr. W. K. Bondarczyk). Instytut Historii w badaniach swych duży nacisk kładzie na dzieje W. Ks. Litewskiego oraz na okres II wojny światowej. Ten sam temat jest przedmiotem prac, które prowadzone są w Wilnie.

Pewne wspólne cechy charakteryzują działalność instytutów historycznych republik bałtyckich: Litwy, Łotwy, Estonii. Placówki te grupują w sobie większość dyscyplin humanistycznych, stąd też — mimo nazwy — badaniami historycznymi zajmuje się tylko część ogólnej liczby pracowników. Obecnie największy wysiłek położony jest na opracowanie historii Wilna, Rygi i Tallinna. O ile historycy litewscy i łotewscy kierują swą uwagę głównie na problemy wewnętrzne, to w sferze zainteresowań historyków estońskich znajdują się również dzieje Skandynawii. Największe zainteresowanie czytelnika polskiego budzą prace Instytutu Historii w Wilnie, (kier. B. Wajtkiewiczus), który wydał ostatnio wiele publikacji źródłowych. Można znaleźć w nich informacje dotyczące dziejów W. Ks. Litewskiego i stosunków polsko-litewskich. Obecnie w planach badawczych IH w Wilnie figurują studia nad Republiką Litewską w okresie 1916—26 oraz nad odrodzeniem narodowym i kształtowaniem się burżuazyjnych stosunków na Litwie na przełomie XIX i XX w. Czasopismem Instytutu jest rocznik „Metristis”.

Badania historyczne w republikach zakaukaskich cechuje duża różnorodność tematyczna, aczkolwiek i tu widać pewne wspólne tendencje. Azerbejdżański Instytut Historii (Baku) kierowany przez A. Sumbatzade prowadzi badania głównie dotyczące rozwoju kapitalizmu, historii gospodarczej i rozwoju przemysłu na Zakaukaziu, jak również historii Iranu, Turcji i Kurdów.

Bardzo rozwinięte są badania historyczne w Gruzji. Tamejsza Akademia Nauk posiada aż cztery placówki podejmujące badania historyczne: Instytut Historii, Archeologii i Etnografii im. I. A. Dżawachiszili (dyr. G. A. Mielikiszwili); Instytut Historii Sztuki Gruzińskiej (dyr. G. A. Czubinaszwili); Gruzińskie Towarzystwo Historyków, Archeologów i Etnografów (dyr. G. S. Czitaja) oraz mający swą siedzibę w Suchumi Abchazki Instytut Języka, Literatury i Historii im. D. N. Gulija (dyr. G. A. Dżidzarija). Specyficzną cechą gruzińskich badań historycznych jest duże zainteresowanie dla kultur starożytnych, w szczególności Urartu, a także średniowiecznych państw na Kaukazie. Wydział Nauk Historycznych AN Gruzji wydaje czasopismo „Macne”.

W badaniach prowadzonych przez Instytut Historii Ormiańskiej AN (dyr. G. A. Gałojan) w Erewaniu również kładzie się nacisk na historię średniowieczną. Szczególne zainteresowania budzi historia architektury średniowiecznej, a także związki łączące Armenię z innymi krajami Europy, Azji, a zwłaszcza z Bliskim Wschodem.

W republikach Azji Środkowej badania historyczne są prowadzone w dwóch pionach: placówkach historycznych i placówkach orientalistycznych. O ile instytuty historii zajęte są w głównej mierze badaniami wewnętrznymi dziejów republik i przeobrażeń społeczno-politycznych, to instytuty orientalistyczne są nastawione

na badania nad dawną literaturą arabską, perską i indyjską oraz prace z zakresu współczesnych stosunków ZSRR z państwami azjatyckimi.

Największą liczbę placówek ma Uzbecka Akademia Nauk. W Taszkencie działają: Instytut Historii (dyr. M. A. Achunow) i Instytut Badań Wschodu, w Samarkandzie Instytut Archeologii (A. A. Askarow) zaś w Nukusie Instytut Historii, Języka i Literatury im. N. Dawkarajowa (K. M. Maksetow). Znaczna część zainteresowań uczonych uzbeckich obok problemów współczesnych, jak rewolucyjne przemiany XX w., kieruje się ku dawnej historii takich azjatyckich państw, jak Samarkanda i Chiwa. W taszkienckim Instytucie Orientalistyki przygotowano i wydano wiele prac przedstawicieli średniowiecznej kultury perskiej i arabskiej.

Podobnie rozwinięte są badania historyczne w Turkmenii. Obok Instytutu Historii im. Sz. Batorywa (Aga Karryjew) działa w Aszchabadzie Północno-Turkmeńska Ekspedycja Archeologiczna (M. E. Masson) badająca dawne kultury Choreszmu.

Badania historyczne w Tadżykistanie prowadzą dwie zlokalizowane w Duszanbe placówki — Instytut Historii im. A. Donina (B. I. Iskandarow) i Instytut Badań Wschodu. Interesujące są zwłaszcza prace tej drugiej placówki w zakresie literatury bliskiej literaturze indyjskiej i pakistańskiej. Na szczególną uwagę zasługuje zbiór rękopisów tadżyckich będący własnością Instytutu Badań Wschodu. Instytuty Historii Archeologii i Etnografii im. Cz. Cz. Walichnowa (A. N. Nusupbiekow) w Ałma-Acie i Instytut Historii (K. K. Orozalijew) we Frunze zajmują się głównie badaniami nad rozwojem dziejów swoich republik.